

From Walnut to Eucalyptus: An Ethnographic Approach to the Erosion of Local Communities in Iran

Ali Ayar

Postdoctoral Researcher of Economic Sociology-
Development, Institute of Social Studies and
Research, University of Tehran, Tehran, Iran

Moosa Anbari *

Associate Professor of Sociology, University of
Tehran, Tehran, Iran

Abstract

Using the critical ethnography method, this research examines the effect of developmental interventions on the social space and economic activity of local communities in the Middle Zagros site (Ilam and Lorestan provinces). The findings indicate that the development has put the pre-intervention life world, which was dominated by social issues, under the attack of economic issues. In the process of developmental intervention, the cultural capacities and traditions that connect and help local economic activities have been neglected. Instead, official and capital-oriented government programs have been expanded in objective and subjective dimensions. The result of the weakening of popular traditions is the rise of new pseudo-technocratic groups that consider local cultural values such as hard work, contentment, cooperation, and generosity as symbols of backwardness. In fact, native activists, as new self-directed productive managers, have become those who are caught in the trap of donations, loans, and hires to market their labor force and provide their livelihood. In order to show this reduction, the metaphor of the walnut tree as a symbol of a hardworking, connected, and diligent nature-oriented society, and the eucalyptus tree as a symbol of borrowed intervention, a

This paper is based upon research funded by Iran National Science Foundation (INSF) under project No.4003459.

* Corresponding Author: anbari@ut.ac.ir

How to Cite: Ayar. A., Anbari. M. (2023). From Walnut to Eucalyptus: An Ethnographic Approach to the Erosion of Local Communities in Iran, *Quarterly Journal of Social sciences*, 30(100), 29-73. DOI: 10.22054/qjss.2024.78382.2763

consuming, pretentious, and discrete society have been used. With the deterioration of the local community, cooperative economic actions, hard work, and contentment have been limited, and consumer-oriented, discrete, and completely profitable economic competitions have taken their place.

Keywords: Critical Ethnography, Intervention, Developers, Local Community, Economic Action, Social Existence.

Introduction

Developmental interventions have been associated with positive achievements and improvement of some welfare and social indicators. However, in cases where these interventions have been implemented disproportionately with the social existence, they have also had a negative side. Local communities in Iran have experienced various interventions and authoritarian changes in the name of development since the beginning of the Pahlavi period. This research is an attempt to explain how, with developmental interventions, the whole existence in collectivist and ethical communities was reduced to an economic matter, and altruistic, cooperative, tolerant, altruistic, and hospitable people turned into relatively selfish and profit-seeking people. How, in a paradoxical situation, despite the dominance of the economy, need and poverty have spread?

Conceptual Framework

In order to create theoretical sensitivity in understanding and interpreting developmental interventions, the following theoretical concepts have been used. According to Durkheim, society is an independent reality that moves and evolves according to the coordinates of its existence, which cannot be changed from the outside or by force. Therefore, the forced division of labor is considered to be the cause of social disorder. By presenting an understanding of society as a system, Nolan and Lenski provide us with the insight that interventions by changing some components of a system provide the context for changing other components. Habermas' system- life-world conceptual system relies on the proposition that with the separation between the life-world and the system, the life-world is colonized by the system.

Materials and Methods

The present research has used the multi-sited ethnography method by adopting a qualitative approach. Critical ethnography goes behind the scenes and disrupts neutral and certain-considered assumptions. To collect data, observation, in-depth interviews, group discussions, situational conversations, and site notes have been used. The analysis has been done by repeatedly reviewing different data, going back and

forth to the site in order to saturate the theory and extract the main themes. The studied site is generally Middle Zagros, i.e., Lorestan and Ilam provinces, but six places, including two cities and four villages in Ilam and Lorestan provinces, have been selected. According to the multi-sited ethnographic approach, the researcher has explored one event, which is developmental interventions in several sites. To check the ability to confirm and transfer research or qualitative validity, on the one hand, organized themes with experts. On the other hand, propositions extracted from qualitative data have been shared with participants. Furthermore, the long-term presence of the researcher, multi-dimensionalization of data, rich description, and triangulation have been used for validation.

Findings

In this research, in order to understand the effect of developmental interventions in the local communities of Iran, a multi-site critical ethnography method in the Ilam and Lorestan provinces has been used. After analyzing the data, the authors were able to extract six comprehensive concepts to understand the effect of these interventions. These themes are: from accompanying the social matter to the dominance of the economic matter, from cultural capacities to cultural programs, the arrival of developmentalists, draining the social life-world, and the emergence of snobbism: from work as an identity to work as a disgrace, from the traditions of helping charity and being hired, and from the connected society to rival communities.

Conclusion

Although developmental interventions have had undeniable achievements for local communities, in many cases, due to the lack of fit with the environment, they have ultimately harmed the social entity because it has placed the society in which the social matter was dominant and its economic actions were managed and understood with altruistic and communal social logic in the onslaught of the economic matter. Developers with subjective and objective interventions, including symbolic violence centered on media and education, first introduced and humiliated the huge cultural reserves, institutions, and systems that help economic action as a hindrance and obstacle to development and then provided the ground for their

destruction. Due to their interventions in different aspects of life in local communities, the opportunities for native economic activity were reduced day by day. As a result of these interventions, activists are experiencing forms of poverty by destroying the social context in the absence and collapse of supporting institutions and systems. The metaphor from walnut to eucalyptus is employed to show the change of direction from an industrious, interconnected, and belonging society to one's fellows and the environment to a discrete, consuming, and indifferent society to one's fellows and the environment.

Acknowledgments

This article is extracted from the corresponding author's postdoctoral research project. Therefore, the authors consider it their duty to acknowledge and thank the honorable heads and respected staff of the Iran National Science Foundation (INSF) and the Institute of Social Studies and Research of the University of Tehran, as well as all the participants in the research.

از گردو تا اوکالیپتوس: روایتی مردم‌نگارانه از فرسایش اجتماعات محلی در ایران

پژوهشگر پسادکتری جامعه‌شناسی اقتصادی - توسعه در موسسه مطالعات
و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران، تهران، ایران

علی ایبار

دانشیار جامعه‌شناسی دانشگاه تهران، تهران، ایران

موسی عنبری *

چکیده

این مطالعه با استفاده از روش مردم‌نگاری انتقادی، اثر مداخلات توسعه‌ای را بر ساحت اجتماعی و کنش اقتصادی اجتماعات محلی در میدان زاگرس میانی (استان‌های ایلام و لرستان) بررسی می‌کند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که برنامه‌های توسعه، زیست‌جهان پیشامدخاله‌ای را که در سیطره امر اجتماعی بوده، تحت هجمه امر اقتصادی قرار داده است. در فرایند مداخله توسعه، از ظرفیت‌های فرهنگی و سنت‌های پیونددهنده و یاریگرانه در کنش‌های اقتصادی محلی غفلت شده است و به جای آن برنامه‌های رسمی و سرمایه‌محور دولتی، در ابعاد عینی و ذهنی گسترش یافته است؛ ماحصل تضعیف سنت‌های همیارانه مردمی، برآمدن گروه‌های شبه‌تکنوکرات جدیدی است که ارزش‌های فرهنگ محلی مانند سخت‌کوشی، قناعت، همکاری و ساده‌زیستی را نماد عقب‌افتادگی می‌دانند. در واقع کنشگران بومی به مثابه مدیران مولد خویش فرمای جدید، به کسانی بدل شدند که برای

این اثر تحت حمایت مالی صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور (insf) برگرفته شده از طرح شماره ۴۰۳۴۵۹ انجام شده است. در طرح پسا دکتری فوق (با عنوان هم‌جواری پارادوکس گونه کوشندگی و فقر)، علی ایبار به عنوان پژوهشگر و موسی عنبری مسئول طرح بوده‌اند. محل اجرای طرح نیز موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران بوده است.

* نویسنده مسئول: anbari@ut.ac.ir

از گردو تا اوکالیپتوس: روایتی مردم‌نگارانه از فرسایش اجتماعات محلی در ایران؛ ایار و عنبری | ۳۵

بازاریابی نیروی کار و تأمین معاش خود، در چرخه اعانه، وام و اجیرشدگی گرفتار شده‌اند. به‌منظور نشان دادن این فرسایش، از استعاره درخت گردو به‌مثابه نماد جامعه‌ی طبیعت مدار سخت‌کوش، همبسته و کوشا و از درخت اوکالیپتوس به‌عنوان نماد مداخله‌ی عاریتی، جامعه‌ی مصرفی، تظاهری و گسسته استفاده کرده‌ایم. با زوال اجتماع محلی، کنش‌های اقتصادی همیارانه، سخت‌کوشی و قناعت محلی تحدید شده و رقابت‌های اقتصادی مصرف‌گرا، گسسته و سودانگاران به‌جای آن نشسته است.

کلیدواژه‌ها: مردم‌نگاری انتقادی، مداخله، توسعه‌گران، اجتماع محلی، کنش اقتصادی، هستی اجتماعی.

طرح مسئله

مداخلات توسعه‌ای با دستاوردهای مثبت و ارتقاء شاخص‌های رفاهی و اجتماعی از جمله گسترش بهداشت، کاهش مرگ‌ومیر نوزادان، دسترسی به آب آشامیدنی، افزایش امید به زندگی، نرخ باسوادی، گسترش تحصیلات عالی و پرورش نیروهای متخصص در رشته‌های علمی گوناگون همراه بوده است؛ اما در مواردی که این مداخلات، نامتناسب با هستی اجتماعی عملیاتی شده‌اند، وجه منفی نیز داشته‌اند. اجتماعات محلی در ایران از آغاز دوره پهلوی مداخلات متنوع و تغییرات آمرانه‌ای به نام توسعه را تجربه نموده‌اند. در بسیاری از این سیاست‌گذاری‌ها و مداخلات توسعه‌ای که بر پایه مفروضات شرق‌شناسانه هستند، این اجتماعات را خالی و عاری از هرگونه نهاد و ساختار ارزشی معطوف به پیشرفت می‌دانستند. اما در جوامع پیشامدآخله، محیط‌های سرشار از اعتماد و همبسته آنها با ظرفیت‌های عظیم فرهنگی و اجتماعی‌شان نادیده گرفته شد. توسعه که پیوستاری از مداخله در وجوه ذهنی تا عینی از طرح‌های نوسازی گرفته تا ساخت سدها، انجمن‌های مردم‌نهاد، طرح‌های و موارد دیگر را شامل شده است، در اهداف مصوب و تبلیغی خود رفاه و پیشرفت را وعده می‌دادند، اما در عمل با پیامدهای منفی نیز همراه بوده است. از آنجا که هر طرح عمرانی ضرورتاً با نوعی تغییرات منفی نیز همراه است، می‌تواند موجب اختلال در مکانیسم‌های حل مسائل و تنش‌ها شود (Bates and Plague, 2006:744) اجتماعات محلی نیز از این وجه مداخلات مستثنی نیستند. این مداخلات، بنا بر تعبیر نولان و لنسکی^۱ (2008: 53)، پنج مؤلفه جامعه انسانی، جمعیت، فرهنگ، فرآورده‌های مادی، سازمان اجتماعی و نهادهای اجتماعی را دچار تغییر و تخریب نموده‌اند.

1. Nolan, P. and Lenski, G

پولانی (Polani, 2019: 49-50) در بحث "دگرگونی بزرگ" به سیطره ایده بازار خودبنیاد، بر حیات اجتماعی اشاره می‌کند که توانست جوهر انسانی و زیست محیطی جامعه را نابود کند. دقیقاً شبیه آنچه استینیس^۱ (۲۰۱۳) در رمان پس از فروپاشی^۲ به تصویر می‌کشد. مداخله شتابان و نامتناسب با هستی اجتماعی در اجتماعات محلی می‌تواند پیامدهای مخربی داشته باشد. این ایده در ایران در قالب اجرایی شدن اصل چهار ترومن، توسعه آمرانه و فرمانی، از اواسط دوران پهلوی (Hamraz, 2002. Esmaili, 2017; Salemi et al, 2019) شروع شد. در بحث و بررسی پیرامون این مداخلات، شاهد نوعی ادراک بیش از حد اقتصادی و سیاسی شده هستیم، به عبارت دیگر با فرسایش امر اجتماعی مواجه شده ایم. در اینجا مسئله آن است که چگونه با رخداد مداخلات توسعه‌ای، نهادهای اجتماعی و سنتی برآمده از ژرفای هستی جامعه به حاشیه رانده می‌شوند؟ چگونه اجتماعات همبسته به اجتماعاتی بی تفاوت به سرنوشت و محیط زیست خود بدل شدند؟ چگونه به هم خوردن تراکم مادی و معنوی (Durkheim, 2002) مؤلفه‌های مورد نظر نولان و لنسکی را برهم می‌زند و جامعه را از «هستی پویای» خود دور می‌کند و حس تعلق به ابعاد متفاوت اجتماع محلی را دچار آسیب می‌کند؟ برای نمونه در جوامع محلی و روستایی، زیر کشت نرفتن اراضی شیب‌دار، عدم توجه به نسق «خشکه چینی»^۳، بی‌توجهی به مصائب و مشکلات همدیگر، بی‌توجهی به کیفیت نهادهای عمومی، نسق‌های اجتماعی، فراگیر شدن آسیب‌های اجتماعی، خرید و فروش و مصرف علنی مواد

1. Stinnis

2. After the Collapse

۳. لاورار در زبان لری منطقه مورد مطالعه، معادل «خشکه چینی» است؛ این نسق به حفاظت از خاک اراضی شیب‌دار در برابر فرسایش و تخریب است.

مخدر، چگونه رخ داده است؟ آیا این وضعیت شیوع جرائم و آسیب‌های اجتماعی و به تعبیر گیدنز (1999:89)، «نشان انحطاط مدنی است»؟ در شرایط کنونی زاگرس میانی، گروهی از افراد، اجتماع خود را ترک می‌کنند و گروه دیگر به مثابه جامانده در هوس رفتن و بی‌تفاوت به سرنوشت خود و بریده از پیوندهای پیشین، بی‌تفاوت به دیگران و رو به سوی انفعال، سال‌ها و شاید تا پایان عمر در همان اجتماع خود باقی می‌مانند. شواهد و مطالعات موجود نشان می‌دهد که ایلام و لرستان جزو فقیرترین مناطق کشور (Nazm Far et al., 2018) و از نظر بیکاری دارای نرخ بالاتر از میانگین کشوری (Khochiani & Hosseini, 2019) هستند و چنانچه نرخ خودکشی را به مثابه نشانی از افول اجتماع تلقی کنیم، این استان‌ها در صدر آمار خودکشی کشور قرار دارند. تأکید ما برخلاف باومن^۱ که معتقد است "جهان پست مدرن بیگانه را بیشتر می‌پذیرد" (Ritzer, 2011: 352) تمرکز بر جهانی است که آشناهای خود را از دست می‌دهد. وضعیت تناقض آمیزی که بیشتر شبیه مبارزه عشق و مرگ در اندیشه فروید (Freud, 2015: 83) است. آیا کاهش همبستگی‌ها در اجتماعات محلی، به تعبیر استیفین کارتر^۲ در کاهش از خودگذشتگی‌هایی که در ارتباط با دیگران انجام می‌شود (Giddens, 1999:98)، نشان از فروپاشی امر اجتماعی دارد؟ از منظر دیگر، بنا بر تئوری‌های نوسازی هم نمی‌توان این جوامع را در خود فرو بسته و سنتی تلقی نمود، چرا که در این جوامع، کنش‌های اقتصادی مشارکتی و همبستگی اجتماعی را در ابعاد متنوعی شاهد هستیم. اما اکنون با فقدان همبستگی با وجود اشتراکات زیاد و متنوع و عدم مشارکت در امور عام‌المنفعه، همچنین، بی‌توجهی به

1. Zygmunt Bauman

2. Stephn Carter

محیط زیست و عدم «تأسیس نسق‌ها و نهادهای جدید» که با مختصات جامعه در ارتباط باشد روبرو هستیم که نشانه فرسایش سریع اجتماعات محلی در ایران هستند. جامعه «واره» (Farhadi, 1991) طی کدام مکانیسم، بازنده جامعه بر پایه خودخواهی و منفعت‌جویی شد. توسعه و مداخله تنها بر پایه مشارکت مردم، پایدار و کارا خواهد ماند (Kanyamuna & Zulu, 2022). باید ملاحظه نمود که مداخلات متنوع توسعه‌ای چگونه سامان اجتماعی جدیدی را پدید آورده است؟ اگرچه فرهادی (2011 A) به فروهشتگی دِه و کاهندگی و سقوط فرهنگ کارمولد و تولید در ایران می‌پردازد، این مقاله با پذیرش همان مفروضه، از منظری متفاوت به تضعیف حیات و زندگی بومی در معنای عام آن و سپس پیامد آن برای کار و کنش اقتصادی نظر دارد. توضیح این امر که چگونه تمام هستی در اجتماعات جمع‌گرا و اخلاقی به امر اقتصادی فروکاسته شده و انسان دگرخواه، مشارکت‌جو و مهمان‌نواز به انسانی به شدت رقابت‌جو و جستجوگر سود مبدل شده است؟ چگونه در وضعیت تناقض‌آمیز، با وجود غلبه امر اقتصادی، نیازمندی و فقر گسترده شده است؟

ادبیات تجربی و مفهومی

در پژوهش حاضر برآنیم که به مطالعه ارتباط بین مفاهیم مداخله و توسعه، امر اجتماعی و کنش اقتصادی بپردازیم؛ بنابراین پژوهش‌هایی متمرکز بر این مفاهیم و ارتباط متقابل بین آن‌ها به مثابه راهگشا عمل می‌کنند. برخی از مهم‌ترین این مطالعات به قرار زیر است:

الف) مطالعات با تأکید بر پیامدهای مداخلات توسعه‌ای و عمرانی: هربرمن (2011) معتقد است اثر مداخلات در اتیوپی، علی‌رغم پیدایش طبقه ثروتمند، بر فقر اثر نگذاشته و ارزش‌های سنتی را در معرض تهدید قرار داده است (Habermann,)

2018). لوگالا^۱ (1997) به اثر برنامه‌های توسعه‌ای و تغییر بر فقر در بخش غیررسمی می‌پردازد. مطالعه ساهو و جوجو^۲ (2020) بر اسکان و عدم بازسازی و شکست در توزیع عادلانه مزایا تمرکز داشته است. ایمان و محمد پور (2004) در تحقیقی با عنوان «فرایند و پیامدهای نوسازی در سردشت»، بر دگرگونی جنبه‌های مختلف زندگی در این حوزه تأکید دارند؛ فیاض و همکاران (2021) تأثیر پروژه‌های سدسازی در ابعاد متفاوت از جمله گسستن شیرازه اجتماعی را نشان داده‌اند؛ منصوری مقدم و همکاران (2021) به مدل‌های مختلف اسکان مجدد ناشی از اجرای پروژه‌های عمرانی پرداخته‌اند؛ منصوری مقدم و همکاران (2022)، بیگانه تلقی نمودن مردم و غفلت از ظرفیت آنان را مطرح می‌کنند؛

ب) مطالعاتی که بر افول امر اجتماعی تمرکز نموده‌اند: پاتنام (2000) در بولینگ تک نفره به افول حیات اجتماعی و فرسایش سرمایه اجتماعی می‌پردازد؛ شریعتی و ذاکری (2018) به بازخوانی وضعیت اجتماعی ایران امروز که چندین دهه مداخله مبتنی بر اندیشه بازار خودبیناد را تجربه کرده است پرداخته‌اند. کاظمی پور و گودرزی (2021) روایتی کرونولوژیک از افول اجتماعی به تصویر می‌کشند.

پ) آثاری که در فرایندی طولانی مدت، اثر مداخلات را بر اجتماعات محلی با نگاهی انتقادی تر و با تأکید بر ظرفیت‌های اجتماع محلی تشریح کرده‌اند. مانند پاپکین^۳ (1979) دهقان منطقی گودل (2019) شهریار و شهروند؛ فرهادی (2011a, 2011b, 2018) و عنبری (2015, 2018). مطالعات مذکور، ضمن تأکید بر وجوه مثبت فرهنگ کار در اجتماعات محلی، بر پیامدهای نامطلوب این مداخلات بر

1. Lugalla

2. Sahoo and Jojo

3. Samuel Popkin

اجتماعات محلی تأکید نموده‌اند. از آنجایی که در این مقاله درصدد هستیم اثر مداخلات را بر جامعه توضیح دهیم از دستگاه مفهومی-نظری دورکیم، نولان و لنسکی و هابرماس استفاده شده است.

قبل از هر چیز باید اشاره نمود که پروبلماتیک دورکیمی رابطه فرد و جامعه است. به عبارتی فردی شدن و جامعوی شدن هم‌زمان چگونه امکان‌پذیر است؟ از نظر دورکیم جامعه واقعیت مستقلی است که بنا بر مختصات هستی خود حرکت و تحول پیدا می‌کند و از بیرون و به اجبار قابل تغییر نیست (Durkheim, 2002). طرح منسجم وی از امر اجتماعی با مفهوم همبستگی میسر شد (Donzlo, 2015:76). تقسیم‌کار چنانچه اجباری نباشد عامل همبستگی اجتماعی است، در غیر این صورت عامل به هم‌ریختگی و نابسامانی می‌شود. در این شرایط نهادهای جدیدی که خلق می‌شوند به تقسیم‌کار تازه‌ای منجر نمی‌شوند و جامعه صرفاً شاهد پیکر جدیدی است «که می‌کوشد با خوردن و فرسوده کردن پیکر قبلی حیات خودش را توسعه بدهد» (Ibid:314). افزایش نهادها بدون تکثیر همبستگی‌های جدید، نقشی آسیب‌زا، ایفا خواهد کرد. فراهم نبودن شرایط موجب می‌شود که همبستگی اندام‌واره کارکردهای خود را نداشته باشد (Ibid:322). دورکیم توضیح می‌دهد که نسق‌ها چگونه شکل گرفته‌اند، «چه کار و زحمتی بر هم انباشته شده است که شبکه پیوندها به تدریج به خودی خود و در نتیجه همبستگی اندامی به صورت امری پایدار ایجاد بشود» (Ibid:324). تقسیم‌کار اجباری شرایطی است که در آن مقررات موجود با منطق حقیقی امور انطباق نداشته باشد یعنی از یک سو فقدان پایه اجتماعی باشد و از سویی دیگر تداوم آن جز به زور میسر نباشد تنها در صورت آزادانه و خودانگیخته بودن تقسیم‌کار می‌توان شاهد همبستگی بود و همبستگی قادر است که رقابت‌ها را

تعدیل کند (Ibid:323-24). ایده مقاله حاضر آن است که مداخله و سیاست‌های توسعه‌ای به مثابه نوعی تقسیم کار اجباری در جامعه رخ داده است که در نهایت با فرسایش پایه‌های مشارکت جویی و مشارکت‌پذیری موجب سیطره امر اقتصادی بر امر اجتماعی و آسیب‌پذیری متقابل ساحت اجتماع و اقتصادی شده است. دستگاه نظری دیگری که می‌تواند در فهم پیامدهای توسعه‌ای راهگشا باشد نظریه نولان و لنسکی (2001) است. این نظریه جامعه‌های انسانی را به مثابه نظام تحلیل می‌کند که برآورده ساختن نیازهای اساسی آن به همیاری اعضایش متکی است و این امر در قالب راه‌حل‌هایی مختلف اجتماعی و فرهنگی بی‌شماری ممکن می‌شود. آن‌ها برای جامعه پنج مؤلفه جمعیت، فرهنگ، فرآورده‌های مادی، سازمان اجتماعی و نهادهای اجتماعی بر می‌شمارند (Ibid:52-3). این مؤلفه‌ها هم عناصر عینی مانند متغیرهای جمعیتی را در بر می‌گیرد و هم قواعد و رسوم، شیوه‌های آشپزی و ارزش‌های فرهنگی، حمل و نقل و شبکه ارتباطی بین مردم را شامل می‌شود (Ibid: 60-85). از این منظر تلاش می‌شود که تفسیری از چگونگی اثر گذاری مداخلات بر مؤلفه‌های گوناگون نظام اجتماعی در اجتماعات محلی ارائه شود. در نهایت مفاهیم زیست جهان^۱ و سیستم‌ها بر ماس، به فهم موضوع کمک خواهند کرد. زیست جهان یا همان دنیای زندگی مردم، ارزش‌های مشترک، آداب و رسوم است که به انسجام کمک می‌کند و سیستم که بر کنترل ابزاری و کارآیی تأکید دارد، با ایجاد جدایی بین آن‌ها، سیستم بر زیست جهان غلبه استعماری پیدا می‌کند (Ritzer, 2011) از این منظر مداخلات توسعه‌ای به دلیل عدم ارتباط و تناسب با زیست جهان، زمینه ساز، استعمار و فرسایش آن شده‌اند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر با اتخاذ رویکرد کیفی از روش مردم‌نگاری انتقادی^۱ چند میدان^۲ استفاده کرده است. مردم‌نگاری انتقادی به پس‌ظواهر می‌رود و مفروضات بی‌طرف و مسلم‌انگاشته شده را برهم می‌زند (Madison, 2017:8) و هدف آن نقد، تفسیر فرهنگ، تغییر و توانمندسازی سوژه‌های مورد مطالعه است. (Goregi & Guderzi, 2017). به منظور گردآوری اطلاعات از مشاهده، مصاحبه‌های عمیق، بحث‌های گروهی، گفتگوهای موقعیتی، یادداشت‌های میدانی استفاده شده است، علاوه بر استفاده از تکنیک‌های مذکور، تجربه زیسته نگارندگان به مثابه عضوی از جامعه نیز باعث عبور از منطق استقرایی و نیل به منطقی «مکالمه‌ای» (Nafisi, 2011:62) شده است. تحلیل با مرور چندباره داده‌های مختلف، رفت و برگشت‌های مکرر به میدان به منظور اشباع نظری و استخراج تم‌های اصلی صورت گرفته است. میدان مورد مطالعه، به صورت کلی زاگرس میانی یعنی استان‌های لرستان و ایلام است، اما شش مکان شامل سه شهر (رومشکان، بدره و دره شهر) و ۵ روستا (رماوند، تختان، زرانگوش، وید و تلخاب) در استان‌های ایلام و لرستان انتخاب شده‌اند. وفق رهیافت مردم‌نگاری چند میدان مارکوس در این روش، ناظر متحرک به دنبال کردن یک مفهوم، روایت، واقعه، شیء، یا شخص در حوزه‌های جغرافیایی و معرفتی مختلف می‌پردازد (Ibid: 69) محقق یک واقعه یعنی مداخلات توسعه‌ای را در چند میدان به کاوشی مردم‌نگارانه گذاشته است؛ اگر چه به تصویر کشیدن و بازنمایی دیگران کار پیچیده و منازعه برانگیزی است (Madison, 2017:8) با این وصف این مقاله به

1. Critical Ethnography

2. Multi-Sited Ethnography

دنبال تحقق این مهم بوده است. به منظور بررسی قابلیت تصدیق و انتقال تحقیق یا روایی کیفی از یک سوی تم‌های سازمانده با متخصصان در میان گذاشته شده است و از سویی دیگر، گزاره‌های مستخرج از داده‌های کیفی با مشارکت کنندگان در میان گذاشته شده است. همچنین در اعتبار یابی از حضور بلند مدت محقق، روش چند بعدی کردن داده‌ها، توصیف غنی و مثلث بندی بهره گرفته شده است.

یافته‌ها

یافته‌های کیفی که برآمده از مصاحبه‌ها، گفتگوها، مشاهده و یادداشت‌های میدانی نگارندگان بوده است در قالب مقولات چندگانه ارائه شده است. تلاش شده است که به منظور نشان دادن ارتباط بین تم‌های برساختی از میدان پژوهش، گزیده‌های اظهارت مشارکت کنندگان در پژوهش و یادداشت‌های میدانی نگارندگان ذکر شود. در زیر به تشریح مفاهیم برآمده و برساخته از گفتارهای مردمی می‌پردازیم:

الف: از همراهی امر اجتماعی تا غلبه امر اقتصادی

در اجتماعات محلی پیشامداخلة، به دلیل سیطره امر اجتماعی بر سایر وجوه زندگی و همچنین وجود شکلی از همبستگی اجتماعی که با هستی اجتماعی تناسب دارد، امر اقتصادی به تنهایی قادر به استعمار زیست جهان نبوده است. به این دلیل در این جوامع شاهد اشکالی از «کنش اقتصادی» در شکل متمایزی از کنش اقتصادی سرمایه‌دارانه هستیم.

گزیده گفتارهای مردمی:

«الآن کسی به کسی یک ریال قرض نمی‌ده، هرکسی به فکر آینده که پول بیشتری داشته باشه، رحم و مروت و برادری از بین رفته، شب می‌خوابیم از

زنم می‌پرسم برنج داریم، روغن هست، ... این چه زندگی که ماها داریم، آگه از گرسنگی بمیری خودتی و خدای خودت. بابا قدیم برادر که جای خودش، طایفه هرکسی لقمه نونی داشت اول می‌داد فامیل که دست و بالش تنگ تر بود، کسی کار داشت چارپا و حیوونی نداشت میومد از همسایه و آشنا قرض می‌گرفت، الآن کنار جاده خواهزدهات با صد کیلومتر سرعت از کنارت رد میشه نگاهت هم نمیکنه...» (مرد/۶۴ ساله / ابتدایی/کارگر).

از جهت دیگر در کنش‌های اقتصادی فردی که شکلی رایج در کنار سایر اشکال کنش اقتصادی در جامعه پیشامداخله است، با موضوع «انباشت دگرخواهانه»، نمودی از غلبه امر اجتماعی بر امر اقتصادی است؛ بخشی از مازاد برای تهاتر با سایر کالاهای مورد نیاز و بخش‌های دیگر به منظور هدیه و بخشش، هزینه کردن در تشریفات و جشن‌ها مصرف می‌شود. یافته‌های تحقیق بنا بر اظهارات مردمی، حکم شدگی کنش اقتصادی در ساحت اجتماع را نشان می‌دهد:

«دارا و ندار بوده و هست اما در قدیم این طوری نبود دستگیری بود، کسی که گندم زیادی در انبار داشت زمستان که مابقی فامیل کم می‌آوردن کمک می‌کرد یا گندم یا به صورت آرد و یا این که نان پخته بین فامیل، طایفه و همسایه تقسیم می‌کرد. بچه‌ای، زنی، هرکسی خونه فامیل بزرگ‌تر می‌رفت بهش هدیه^۱ می‌دادن. موقع کار کسی دست تنها نمی‌موند، گندم کسی سرپا نمی‌موند، برادری بود، گل درو و کل مه^۲. اتحادمون خوب یک روز جمع می‌شدیم، راهی که خراب بود با هم درستش می‌کردیم، چاه و

۱. اصطلاح لری «به ره بونی» به هدایایی اشاره دارد که خانواده و بستگانی پدری به دختر ازدواج کرده ایل می‌دادند و البته در معنای عام به تمام هدایایی اشاره دارد که بین مردم رد و بدل می‌شوند.
۲. گل درو و کل مه از شیوه‌های یاریگری در منطقه مورد مطالعه محسوب می‌شوند.

چشمه‌ای که کور شده بود لایه رویی می‌کردیم... (مرد/۸۳ ساله/
بی‌سواد/شهری).

کنش اقتصادی در جامعه پیشامداخلة ذیل نفوذ و سیطره امر اجتماعی قرار دارد. در خصوص کالاها ما شاهد یک نوع مالکیت شفاف هستیم. در این اجتماع، مالکیت به «صورت امانی» برای مدتی کوتاه تفویض می‌شود که به دلیل «بازبودگی»، «مشاعی بودن» و «تفویض‌های امانی» به مثابه چتری حمایتگر عمل می‌کند. کنش اقتصادی مشاعی، بدون هدف دسترسی به منافع مستقیم اقتصادی و کوتاه‌مدت، در گستره‌ای جمع‌گرایانه و بازه زمانی بلندمدت صورت می‌گیرد. نمونه‌ای از این کنش‌ها که برخلاف کنش اقتصادی در بازار خودبنیاد یا قیمت بنیاد است، می‌توان به کنش‌های مشاعی «حفره چاه»، «تعمیر جاده‌ها» و «ساخت آب‌آورها» اشاره نمود.

ب: از ظرفیت‌های فرهنگی محلی تا برنامه‌های فرهنگی رسانه‌ای

کارگزاران توسعه به درست یا نادرست همیشه با ادعای برتری فرهنگی به اجتماعات محلی وارد شده‌اند و نظام معنایی خود را بر اجتماع محلی تحمیل و سپس «ایدئولوژی مداخله» را (که بر فرض ناتوانی اجتماع محلی مبتنی است) توجیه کرده‌اند. ادبیات علوم اجتماعی انتقادی می‌گوید آن‌ها از طریق ابزارهایی مانند آموزش بیگانه‌ساز، ابلاغیه نظام ارزشی مدرن و رسانه‌ها، نوعی به تعبیر بوردیو "خشونت نمادین" را به جامعه محلی تحمیل کرده‌اند. مصادیق بومی موضوع نیز نشان می‌دهد که مردمان محلی کمتر بر مزایای آموزش‌های جدید تمرکز داشته و در برابر آن مقاومت داشته‌اند:

گزیده گفتارهای مردمی:

«درس می‌خواندم سپاه دانش به زور ما را کلاس می‌برد. هرکسی که بچه‌اش را نمی‌فرستاد کتکش می‌زدند. پدرم بیمار بود من باید کار می‌کردم. کلی اصرار کردیم، داشتم مدرک کلاس ششم را می‌گرفتم که مرحوم دایی‌ام یک بزغاله رشوه داد و اجازه دادند که من مدرسه را ترک کنم» (مرد/۷۶ ساله / روستایی).

«بچه‌هایی که رفته بودن مدرسه دیپلم گرفته بودند، طبق رساله عمل می‌کردند، می‌گفتند تخم مرغ مکروه است نمی‌خوریم، چندین سال تخم مرغ نمی‌خوردند... اگر مرغ محلی سر می‌بریدیم سؤال می‌پرسیدند که ذبح شرعی شده است... وقتی به روستا می‌آمدند کلی مشکل درست می‌کردند. به نمازخواندن ما گوش می‌دادند غلط‌های تلفظ ما را گوشزد می‌کردند، از وضو گرفتن ما ایراد می‌گرفتند. وقتی هم رفتند دانشگاه و برگشتن می‌گفتن که از گاو و گوسفند حمایت نکنیم، اسطبل‌ها را خراب کنیم، اجازه نمی‌دادن ما گله را حمایت بکنیم. همش می‌گفتن بریم شهر چند سال گله را فروختم فایده نداشت دوباره خریدم...» (مرد ۸۰ ساله / روستایی).

«مردهای ما آداب معاشرت بلد نیستند، توی این فیلم‌ها نگاه کنید تا زن یک آی می‌گوید مرد هزار بار قریون صدقه‌اش می‌رود، اونا همش مسافرت می‌روند، همه‌اش تفریح ولی برعکس ما همه‌اش داریم کار می‌کنیم و زحمت می‌کشیم» (بحث گروهی با زنان / شهری).

«الان تلویزیون باعث و بانای بدبختی ما شده است ... من می‌رم کارگری، هزینه رنگ موی زن من ۷۰۰ هزار تومان بوده است، پول چهار روز کارگری من. حکایت ما حکایت کسی شده که نان نداشت و پیاز می‌خرید... این مد چه بدبختی‌ای بود، ما روستای خودمان زمین داریم،

می‌توانستیم خانه بسازیم. اینجا دریدری و مستأجری! کسی از زندگی روستایی خوشش نمی‌آید، زن و بچه همه می‌گویند شهر باشیم» (مرد/ دیپلم/ ۵۲ ساله/ شهری/ کارگر).

«بین من زن سرپرست خانوار هستم، یک مستمری دارم، ۱۵ میلیون برای دخترم وام گرفتم تا عمل جراحی بینی انجام بدهد، الآن همه جراحی می‌کنند. این گوشی‌ها، این تلویزیون ما را بیچاره کردند، می‌بینند در این فیلم‌ها بینی و گونه همه جراحی شده، بابا آن‌ها پول دارند، بچه‌های ما هم می‌بینند و اگر یکن کار را نکنند اصلاً کسی خواستگاری آن‌ها نمی‌آید.» (زن/ ۵۲ ساله/ سیکل/ شهری سرپرست خانوار).

«آقا زنان فارس بلد هستند، شما این فیلم‌ها را ببینید چطور بچه‌ها را ادب می‌کنند، اصلاً آشپزی آن‌ها را در نظر بگیرید، لباس پوشیدن آن‌ها در نظر بگیرید.» (مرد/ ۵۲ ساله/ دیپلم/ روستایی/ دست‌فروش).

«توی فیلم اگر نگاه بکنید صبح که دارند صبحانه می‌خورند به شوهرش می‌گوید که بچه‌ها خواب هستند. خیلی آرام صبحانه می‌خورند که بچه‌ها از خواب بیدار نشوند، ولی مادر ما با صدای بلند می‌گوید خداوند نابودتان بکند، بیدار شوید، ظهر شده است. مادر آن‌ها بوی عطرش تا یک کیلومتری می‌رود مادرهای ما چی؟» (بحث گروهی با نوجوانان/ منطقه شهری).

«الآن کسی که مادرش دخترعموی من هست، خواهرزاده من هست بدون سلام علیک از کنار ما رد می‌شود به قول خودشان این «کلاس» هست» (مرد/ ۶۳ ساله/ دبیر بازنشسته/ شهری).

«بچه من فوق لیسانس گرفته، یکی از اون‌ها دکتری گرفته، اما بیکار

هست، چکار می‌تونن بکنن بنظر شما با این سن و سال. ما گفتیم برن درس بخونن پشت میز بشینن و راحت باشن» (مرد/ ۷۶ ساله/ روستایی/ کارگر)

رسانه‌ها خاصه تلویزیون و در حال حاضر شبکه‌های اجتماعی در تولید سبک زندگی جدید شهری که بر فردگرایی و مصرف‌گرایی مبتنی است مهم‌ترین نقش را داشته‌اند. نظام جدید ارزشی که توسط رسانه‌ها و نهادهای متولی مدیریت روستایی به مثابه بخشنامه و برنامه‌های فرهنگی تبلیغ شده است، ظرفیت‌های فرهنگی بوم زاد مانند همبستگی‌های اجتماعی، ساده زیستی، سخت‌کوشی و دانش‌های بومی را درک نمی‌کند. قاعدتاً خانه‌های مجلل، فرش و مبلمان با سیاه‌چادرها و خانه‌های گلی قابل مقایسه نیست. به این دلیل بود که اجتماع محلی دست به تغییر خانه‌ها و بناهای تولیدی خود می‌زنند تا به استاندارد نمایش داده شده در تلویزیون برسند. فاصله آموزش و رسانه و دنیایی که آن‌ها را ترسیم می‌کنند با دنیای زندگی در اجتماعات محلی پرناشدنی به نظر می‌رسید که جز با نابودی یکی به نفع دیگری و آن‌هم زوال زندگی اجتماع محلی محقق نمی‌شد. از جهت دیگر، ورود رسانه، در عین آگاهی بخشی و اطلاع رسانی، در تغییر و گاهی تخریب ظرفیت‌های دیرپای فرهنگی سهم بود. رادیو رسانه‌ای بود که مزاحمتی برای انباره‌های عظیم فرهنگی اجتماعات محلی ایجاد نکرد، زیرا کنشگر سخت‌کوش، گاه در حال کار مشقت‌بار کشاورزی، دام‌پروری رادیو را گوش می‌داد؛ اما ورود تلویزیون، سبک جدیدی از زندگی متفاوت با زندگی محلی آفرید. بعد از نمایش هر قسمتی از سریال‌های خانوادگی، جریانی از مقایسه‌ها و محاکمه‌های متقابل در بین اعضای خانواده شروع می‌شد. آن‌ها همدیگر را به فقدان آداب‌دانی و درک متقابل محکوم می‌کردند. اجتماع محلی تصور می‌کرد که در شهرها و مناطق مرکزی تمام انسان‌ها بدون زحمت و کار ییدی

از رفاه تخیلی برخوردار هستند. به تدریج این دوگانه در اذهان تقویت شد که هر آنچه به زندگی «شهری‌ها» مرتبط است با ارزش و شایسته تقلید است. مردان و زنان نیز با دیدن چهره‌های غریبه شهری، یکدیگر را به «نداشتن سلیقه»، «به سر و وضع خود نرسیدن» توصیف می‌کنند. به این ترتیب، حضور عناصر جدید در اجتماع، به مصرف‌گرایی، فراغت‌گزینی و گاهی تنبلی در یکی از سخت‌کوش‌ترین اجتماعات ایرانی دامن زد.

ج: طرح‌های نو و تخلیه زیست جهان اجتماعی

کارگزاران توسعه اعم از اجرایی و علمی، در اجتماع محلی در پیله حفاظتی چندگانه حقوقی، فرهنگی و بوروکراسی با هدف بهبود وضعیت و ایجاد رفاه وارد زندگی اجتماعات محلی شدند و به همین دلیل از «استیضاح» معاف بوده‌اند. شکل‌هایی از این نوع مداخله در روستاهای مورد مطالعه عبارت بودند از «پروژه‌های عمرانی مانند جاده‌ها، بزرگراه‌ها و سدها»؛ «طرح‌های اسکان اجباری»؛ «طرح‌های روستایی»؛ «شهری شدن بخشنامه‌ای»؛ «وام‌های اشتغال‌زایی»؛ «گسترش دانشگاه‌های دولتی با رشته‌های تحصیلی غیر مرتبط»؛ «ممنوعیت کشت در ارضی شیب‌دار»؛ «مکانیزه شدن کشاورزی»؛ «محیط مجوزها (یعنی مقررات و مجوزهای برخوردار از وام، تسهیلات و فعالیت‌های اقتصادی)»؛ «حضور نهادهای خیریه‌ای» و موارد زیادی دیگر. در ادامه بخشی از اظهارات مشارکت‌کنندگان و مطلعین در جامعه نمونه ذکر می‌شود:

گزیده گفتارهای مردمی:

«البته تا حدی عریض کردن خیابان، درون روستا هم نیاز بود. چون نوع حمل و نقل مردم عوض شده... البته به صورت جدی مزاحم زندگی مردم هم شد. مردم دیگه نمی‌توتن خیلی از کارهای قبلی را انجام بدن، مثلاً پرورش

مرغ خانگی، پرورش گاو و گوسفند و... طرح هادی برای روستاییان در کنار فوایدی که داشته مشکلات زیادی هم به همراه داشته است. همین الآن این روستای ما یک شبه شهر شد، صبح شهردار آوردن عصر به ما می‌گه باید فکری به حال گله و گوسفند هاتون بکنید» (مرد/ ۴۴ ساله/ ارشد/ دبیر/ شهری).

«کجا کشت نمی‌کردیم، هر جا یک قطع زمینی که امکان داشت یک مشت بذر در آن بپاشیم کشت می‌کردیم. قاطر و اسب و حیوانات را که فروختیم بیچاره شدیم. تراکتور که اومد بدبخت شدیم. فقط می‌گن جاهای هموار و صاف، خوب زمین‌های ما همش شیب دار و سنگلاخی هست الآن شدیم حمال دیگران، آواره شدیم. سر پیری دوباره برگشتیم از کمیته امداد وام دام پروری گرفتیم، یعنی برگشتیم به شغلی که قبلاً ره‌ایش کرده بودیم. زمین‌های پشت ما ۴۰ سال است عاطل و باطل بدون کشت موندن» (مرد/ بی‌سواد/ روستایی ۷۰ ساله).

«دولت اینجا چکار کرده برای ما، جاده برا خودش زده، سد برای خودش، چاه نفت برای خودش هست. این همه جاده برای تیر برق‌ها کشیده، آگه راست می‌گه برای ما نصف این هزینه بکنه، برای دسترسی به زمین‌های کشاورزیمون که سال‌هاست بایر موندن و کشت نمیشن، به مردم وام بده، شرکت تولیدی بزنی که ۵۰ نفر توی یه شرکتش کار بکنن. این سد سیمره کسی از ما را استخدام نکرد. زمین و مراتع مردم همه زیر آب رفت، هر وقت می‌خان آب رها می‌کنن، اجازه برداشت آب به ما نمیدن» (مرد/ ۲۷ ساله/ دیپلم/ کارگر/ شهری).

«الآن راننده تراکتور می‌گه اینجا سنگ داره اونجا بهمون داره، نمی‌صرفه باید پول بیشتری بدین تا شخم بزیم... قدیم قاطر خودمون بود زمین خودمون کسی سرمون منت نداشت. الآن پول هم میدیم باز منت میزارن. آینه که

مردم به گدایی شهرها رفتن. بابا، ما توی همین زمی‌نا و با درآمد همین زمی‌نا هرکدوم ده تا دوزاده تا بچه بزرگ کردیم...» (مرد/۸۲ ساله / روستایی).

«ما زمین جدوآبادی خودمان را که مطمئن هستم حداقل از ۳۰۰ سال پیش شخم زدیم، سندش را داریم، خشکه چینی کردیم،... همه زمین‌های پدری ما ملی اعلام شدند... وقتی شما اجازه کشت و کار نمی‌دین خوب مردم مهاجرت می‌کنن، میرن تهران، استرالیا و... یا بیکار می‌مونن و فقیر و بیچاره می‌شوند. دولت نباید همه چیز را برا خودش تصاحب بکنه، پس مردم چکار بکنند» (مرد/۵۶ ساله / ارشد/ فرهنگی بازنشسته).

"محیط - مجوزها" یکی از مکانیسم‌های روشن و گاهی استعمارگرانه مداخله بوده است. «توسعه‌گران با موضوعی به نام «مجوز» و «پروانه» به آمرانه‌ترین شکل ممکن، پروسه «تغییر طبیعت و فضا» را عملیاتی کردند. پروانه و مجوز، فضایی را خلق نمود که به بازتولید اهداف دولت‌ها (در برخی موارد ناسنجیده) و البته دست‌دوم بودن اجتماع محلی کمک می‌کرد. بومی‌ها در اجتماع محلی در بسیاری از موارد به واسطه همین پروانه‌ها و مجوزها رام دولت می‌شوند و البته با تن دادن به هر کدام از این مجوزها، از بخشی از توان و ظرفیت کنش اقتصادی خود محروم می‌شدند:

گزیده گفتارهای مردمی:

«... دختر دبیرستانی میره دو تا سه ماه کارت آرایشگری می‌گیرد سریع بهش وام می‌دهند، شما قاضی، آرایشگری مهم است یا پرواربندی برای این کشور. چون پولی به حساب دولت واریز می‌کنه، اما اگر من بخوام توی روستای خودمان، پرواربندی بزیم دو تا سه سال باید دنبال مجوز باشم، پیام و بروم. طوری قانون نوشتن که آدم محتاج باشد و همه‌اش در کمیته امداد و بهزیستی باشد.» (مرد/۳۵ ساله / سیکل / روستایی).

وام‌های اشتغال، به کسانی پرداخت می‌شد که معجوز و مدرک‌های مهارتی موردنظر اعطاء کنندگان تسهیلات را داشته باشند. روستایی که توسط طرح هادی کاملاً تغییر یافته بود، این بار از طریق کلاس‌های مهارتی برای ایجاد مشاغل بومی روستایی مانند «زنبورداری» و یا «پروراندی»، «بنایی»، «گلیم‌بافی» و «قالی‌بافی»، که دیگر امکان احیاء آن‌ها وجود ندارد ساخته می‌شد. در یک برگشت مهارت‌ها و صنایع بوم‌زادی که روزی مغفول بودند، امروز برای احیاء آن‌ها با پرداخت شهریه و کلاس‌های مهارت‌آموزی باید گواهی‌نامه می‌گرفتند تا بتوانند به خرده‌وامی تحت عنوان «وام اشتغال‌زایی» دسترسی داشته باشند.

یکی دیگر از مداخلات، گسترش آموزش‌های کم‌ارتباط با کسب و کار بومی بود. مروجان پیشرفت، با نادیده‌انگاشتن دانش‌ها و مهارت‌های بومی زنان و مردان در سنین و سطوح طبقاتی، امکان شکل‌گیری کنش‌های اقتصادی متناسب با هستی اجتماعی محلی را تخریب و تحدید کردند و به ساخت شکل‌های نامتناسب و ناپایداری از کنش اقتصادی در اجتماعات محلی پرداختند. برای مثال برخی از مکانیزم‌هایی که دایره کنش اقتصادی بومی را تحدید کرده‌اند عبارت‌اند از: تصاحب اراضی شیب‌دار و ممنوعیت کشت در آن‌ها (روستای زرانگوش)؛ تعریف محدوده مخزن سد و محدودیت برخی از فعالیت‌ها در بالادست و پایین دست مخازن سد (روستاهای تلخاب و رماوند بالا و روستاهای شهرستان بدره)؛ عدم اجازه برداشت آب به بومیان؛ محدودیت‌های تکنولوژیکی که استفاده از تراکتور و کمباین در اراضی شیب‌دار را غیرممکن می‌ساخت (روستای زرانگوش)؛ و الزام طرح هادی روستایی با الگوهای شهری، که امکان برخی مشاغل بوم‌زاد و روستایی از جمله دامپروری غیرصنعتی را تضعیف کرد.

د: از کار به مثابه هویت تا کار به مثابه زحمت

در فرهنگ سنتی ایران، کار هم به دلایل دینی، مذهبی و هم به دلایل ماهیت و خصلت اجرایی (دسته جمعی و تعاونی) آن روح بخش بوده است (Farhadi, 2008). کار لزوماً به معنای تولید مازاد و البته کار مزدی نیست، در زیست جهان پیشامد داخله، کار پیوستاری از «دیدوبازدید خویشاوندی»، «تعمیر چاه آب»، «ایل راه»، «جلوگیری از تخریب طبیعت» تا «کار در مزرعه شخصی» را شامل می‌شود. فرایند نوسازی و مداخله در جامعه مورد مطالعه با برهم زدن نظم گروه‌ها و اقشار ریشه‌دار مانند «حشم‌دارها»، «ریش سفیدان»، اصناف و گروه‌هایی مانند آهنگران، نجارها، طبیبان سنتی، چاروادارها، برزگرها، خوش‌نشین‌ها، تجار دوره‌گرد، پینه‌دوزها، بناها، کشاورزان، چوپانان، به گونه‌ای سریع به ظهور اقشاری دامن زد که برای ثروتمند شدن و شایستگی دلیلی جز «مدرک تحصیلی»، «سمت اداری» و «داشته‌های مادی» ندارند:

گزیده گفتارهای مردمی:

«الآن به جورایی سادگی، قناعت و کار کردن به نظر من نشونه بی‌کلاسی شده، اینجا هرکسی که خیلی زحمت بکشد مردم مسخره‌اش می‌کنند. مد شده شما یک ماشین خارجی داشته باشی و باش توی شهر ویراژ بزنی، گوشه فلان داشته باشی. خیلی از این تازه به دوران رسیده‌ها بین چه کلاسی دارن برا خودشون، نه از پدر و مادر ارثی برایشون مونده، نه تحصیلات عالی دارن، نه کارآفرین هستن، نه از خانواده ارثی بهشون رسیده» (مرد/ ۵۳ ساله/ دبیر بازنشسته / شهری).

کنش اقتصادی اجتماع سنتی، یکی از نهادهای مقوم و محرک خود یعنی «خانواده» و

از گردو تا اوکالیپتوس: روایتی مردم‌نگارانه از فرسایش اجتماعات محلی در ایران؛ ایار و عنبری | ۵۵

از همه مهم‌تر نیروی «زنان» را از دست داد. در واقع یکی از تریبون‌های تبلیغ "کار به مثابه زحمت" در اجتماع به هم وابسته زاگرسی، «زنان» بوده‌اند. زنان سخت‌کوش، قانع و تولیدکننده سنتی در هجوم مدها و خودنمایی‌های جدید، تن به تقدیر مصرف‌سپرده‌اند:

گزیده گفتارهای مردمی:

«به خدا آدم خجالتی میکشه، عروسی و مهمانی بره، آدم میاد در عروسی هزار قلم آرایش کرده، ۵ میلیون فقط پول آرایش هست، چند لباس عوض می‌کنه هر دست ۴ تا ۵ تومان قیمت داره، ما نمیدونیم اینا از کجا میارن، من خودم به شوهرم سخت نمی‌گیرم، اما دیدم و می‌شنوم خیلی از خانوم‌ها بعد از عروسی با شوهرشون درگیری دارن، فلان مدل آرایش، فلان مدل لباس برای مهمانی آینده میخان. اینا از کجا میارن؟ شهر کوچیکه اینا آه در بساط نداشتن...» (زن / ۵۱ ساله / لیسانس / باز نشسته).

«من نمی‌دونم این همه وام میدن حاصلش چیه؟ کارخانه دودش کجاست، سهمش در اشتغال ما جوانان کجاس؟ وام می‌گیرن میدان طلا و ماشین شاسی بلند، الان هم که از اسب و سگ گرفته تا گریه میخرن. استوری ترکیه و کیش میزارن، برای کار خونه کارگر می‌گیرن و هزار جور فیس و افاده...» (مرد / ۳۸ ساله / لیسانس / بیکار / شهری).

مدیران محلی اعتبارت اختصاص یافته به فقرزدایی در منطقه مورد مطالعه را به گونه‌ای توزیع کردند که فقط آثار فقر را کم رنگ کردند نه علت‌های آن را. هم‌اکنون بخش مهمی از افراد مورد مطالعه این تحقیق، خود را وابسته به کمیته امداد می‌بینند.

هـ: از نسق‌ها و سنت‌های یاری‌دهنده تا اجیرشدگی:

در اجتماعات محلی مورد مطالعه، خیرات رایگان به اعضا داده نمی‌شد و کنش

اقتصادی مشاعی خود را در هنگامه ضرورت از طریق شیوه‌های تعاونی و یاریگری مدیریت می‌کرد و از مجرای نسق‌های گوناگون منطقه مانند «زیه دوجا»^۱، «دوپا»^۲ و «هوم گاو»^۳، فرصت کنشگری اقتصادی برای همه اعضای جامعه از جمله افراد فقیر و کم‌توان هم فراهم می‌شد. این امر باعث می‌شد تا «فقر» مانع کنشگری نشود، زیرا نهادها و نسق‌های اجتماعی به صورت واقعی، هم‌زمان «فقر ستیز» و «اعانه ستیز» بودند؛ بنابراین مردم در بوم پیشامداخله، افراد مولدی بودند که در بدترین شرایط با مدیریت نسق‌های حامی کنش اقتصادی، می‌توانستند نیروی کار خود را مدیریت کنند و در قالب یکی از نسق‌ها به کنش اقتصادی، بپردازند:

گزیده گفتارهای مردمی:

«من خودم یادمه که مرحوم پدرم چیزی نداشت، به گله آوردیم زیه دوجا - زایمان نصف - حمایت کردیم، همون گله را ادامه دادیم و شدیم یکی از گله دارهای بزرگ. آقا بالا سر خودمون بودیم، زمینی هم که داشتیم با هزار زحمت شخم می‌زدیم، گندم برای آردو نان داشتیم، جو و کاه برای گله و دام داشتیم، در زمین‌های کوچک و نا مرغوب هم عدس و نخود می‌کاشتیم.»

۱. نسق «زیه دوجا» برای خانوارهایی که معاش کوچروی داشتند و فاقد دام بودند؛ اما نیروی کار داشتند معمولاً افرادی که گله‌ای قابل توجه داشتند بخشی از گله خود را به شرط نگهداری و حمایت می‌دادند و هر سال در پایان بره‌ها و بزغاله یا گوساله‌های به دنیا آمده را به صورت عادلانه تقسیم می‌کردند در بسیاری از موارد سعی بر آن بود که فرد حشم‌دار یا متمکن بیشتر جانب فرد نیازمند داشته باشد.

۲. دوپا یک نهاد و نسق اجتماعی برای دام‌های سنگین بود فردی که فاقد اسب و قاطر بود، یک سال یک رأس و در برخی موارد چند رأس مادریان از فرد حشم‌دار تحویل می‌گرفت، با پذیرش هزینه‌های نگهداری آن‌ها در پایان سال چنانچه مادریان کره‌اسب یا قاطر می‌زایید فرد نگهدارنده نصف یا دوپا را مالک می‌شد.

۳. در این نسق یک شیوه همیاری در شخم زدن بوده است. زارعینی که برای زمین به تنهایی قادر به شخم زمین نبودند با آوردن گاو، قاطر هر کدام یک رأس کار شخم را به صورت اشتراکی انجام می‌دادند اما در نهایت هر کس مالک محصول خود بود.

از گردو تا اوکالیپتوس: روایتی مردم‌نگارانه از فرسایش اجتماعات محلی در ایران؛ ایار و عنبری | ۵۷

کسی بیکار نبود بره برای کسی روزمزد کار بکنه.» (مرد/ ۸۳ ساله/ روستایی/
ابتدایی).

با فروپاشی نسق‌ها و مشاع‌ها، مهاجرت مردم برای معاش به بنادر، تهران و کشورهای خارجی زیاد شد و سیلی از کارگران در قالب مهاجرت‌های فصلی به بنادر، شهرهای مرکزی مانند تهران، اصفهان و سپس پروژه‌های عمرانی سدها، عسلویه و... روانه شدند. آن‌ها در شهرهای جنوبی و بازار بزرگ تهران به «باربری»، «کارگر ساختمانی روزمزد» و «کول بری» مشغول می‌شدند:

گزیده گفتارهای مردمی:

«خانواده پدری ما در اصل ۱۴۰ خانواده بودیم، الآن تنها ۴ خانواده آزمون توی آبادی مونده، همه رفتند. خیلی از آن‌ها را دیگر نمی‌شناسیم. کاسبی و در آمدی نداشتیم، دیگه نمی‌شد زمین‌ها را با تراکتور شخم بزنیم، جاده نداشتیم، مدرسه نبود. همه روستا را ترک کردند، رفتند اندیمشک، دره شهر، اهواز و...» (مرد/ ۸۴ ساله/ ششم ابتدایی / روستایی).

«من ۳۰ سال اومدم دره شهر. یک عمر گله داری و عشایری چیزدی دستمو نگرفت. اومدیم شهر الآن هم همش کارگری می‌کنیم. ۳۲ ساله که هر روز میرم سر این چار راه و کار می‌کنم. برا پیمانکاری چند ماه کار می‌کنی میزنه میره، ما هم که زورمون نمی‌رسه شکایت بکنیم. آگه یک سال کار کنی یکماه بیمه‌ات می‌فرستند...» (مرد/ ۶۶ ساله/ شهری).

«گفتیم بیایم شهر راحت بشیم، الآن مستأجریم و هزار بدبختی... کارگری روزمزد. اونجا همه مثل هم بودیم، الآن پیش زن و بچه شرمند شدیم، بیمه هم نداریم.» (مرد ۵۷ ساله/ ابتدایی/ کارگر روزمزد/ شهری).

«اینجا کسی نمی‌مونه برای زندگی. به راحتی ۳۰ تا ۴۰ درصد این مردم رفتن تهران بنایی، مسافر کشی، کولبری، کارگری و دستفروشی داخل مترو یا خیابان. همه میرن تهران، کولبری، الآن خیلی از جوان‌ترها شوتی شدن، خیلی هم در این شوتی‌گری تصادف کردن و بیچاره‌ها یا مردن یا خونه نشین شدن...» (مرد/۲۷ ساله/دیپلم/کارگر روزمزد).

با انهدام کسب و کارهای بوم‌زاد، زن بافنده‌ای که خود بدون «نقشه قبلی» متکی بر حافظه و مهارتش فرش را از صفر تا صد می‌بافت و هنرآفرینی می‌کرد، به کارگر روزمزدی بدل شد که در قالب رج‌شماری، با ۱۲ ساعت کار بافندگی تنها می‌تواند ماهی ۴ میلیون درآمد داشته باشد. اکنون به تعبیر ایشان «شانه‌های افتاده»، «دست‌های که از درد تیر می‌کشند» و «چشم‌هایی که تا ۳ درجه ضعیف شده‌اند» و «انگشتانی که تا بی‌حسی مطلق» پیش رفته‌اند نه درآمدی برای آن‌ها ایجاد کرده است و نه برندی به نام آن‌ها ثبت کرده است:

گزیده گفتارهای مردمی:

«یه قالی به من دادن که ببافیم گفتن ۹۰۰ رج است وقتی شمردیم دیدیم که ۱۸۰۰ رج است، گفتن ما قرار داد ۹۰۰ رج بستیم و شما مجبورید طبق قرار داد تا آخر پیش بروید. یک ماه روی قالی کار کردم وقتی متوجه شدم و پشش دادم دیگه بهم حق الزحمه ندادن به خاطر اون دروغ قسم خوردم قالی نبافم» (زن/۵۳ ساله/ابتدایی/شهری).

«نزدیک به ۲۰ سال است که قالی می‌بافیم، الآن این انگشتم بی‌حسه، نگاه کن این سوزن که فرو می‌برم اصلاً حس نداره، درد نداره، چکار کنیم. پدرم فوت شده و مادرم مریض است، روزی ۱۲ تا ۱۴ ساعت کار می‌کنم. وقتی می‌دونن که ما نیاز داریم و با هر پولی کار می‌کنیم مزد کم می‌کنن و

بیمه هم نمی‌کنن» (زن/ ۳۳ ساله/ دیپلم/ بافنده/ روستایی).

با از بین رفتن زمینه‌های کنش اقتصادی محلی، طبیعی به نظر می‌رسد که بخشی از نیروی کار غیر متخصص بومی در قالب اجیرشدگی تن به بهره‌کشی و زیست در حد بخورونمیر و ماندن در تله فقر بدهد. در این شرایط نهادها و مؤسسات خیریه‌ای به زیست بوم هجوم می‌آورند:

گزیده گفتارهای مردمی:

«بابا هر کوچه‌ای میری یک موسسه خیریه زدن، اول مهر به کم دفتر و قلم و کیف پخش می‌کنند، هزار عکس و بدبختی از مردم می‌گیرند. لباس‌های یک رنگ و یک دست توی این مناطق کوچ با آبروی خانواده‌های بازی می‌کنه. آدم هست جد بر جد گدا بودن الآن یک موسسه زدن ادعای خدایی می‌کنند سر مردم، مردم در خیابون بهشون مراجع می‌کنند، گاه در روز روشون به منازل مردم مراجع می‌کنند این خیلی زشته، نه با اسلام نه با عقل آدم سازگاره، عزت نفس مردم را خلدشه دار می‌کنه.» (مرد/ ۴۸ ساله/ دبیر/ شهری).

«وقتی می‌بینم برادرم یا خواهرم از این مؤسسات کمک می‌گیرند، آروزی مرگ می‌کنم. ما پدرمون کدخدا بوده، برید پیرسید... الآن سه تا از برادرم که سنی از شون گذشته کاری نداشتند، بچه هاشون حامی دارند، وقتی مؤسسات درب خونه اشون میان باور کنید من خودم را جایی قایم می‌کنم. من معلم باز نشسته هستم، چکار می‌تونم بکنم... عکس می‌گیرند و در فضای مجازی می‌نویسند که توزیع لوازم التحریر یا توزیع ۲۰۰ پرس غذا در محله یا روستای فلان، خوب منطقه کوچکه همه می‌فهمن. کشوری با این همه منابع طبیعی مثل گاز و نفت باید با چند پرس غذا مردم را به رفاه

بر سونه» (مرد/۵۳ ساله / دبیر بازنشسته).

بعد از فروپاشی نسق‌های یاریگر کنش اقتصادی، «کمک از نهادهای حمایتی»، «کمک گرفتن از خیرین»، «تلاش برای گرفتن حامی»، «نامه‌نگاری برای برانگیختن حس ترحم مسئولین و گرفتن کمک»، «تلاش برای گرفتن کمک‌های خیریه‌ای از چند موسسه و نهاد حمایتی» استراتژی‌های بقا در اجتماعات محلی شده‌اند. اکنون جامعه‌ای که با نسق‌های یاریگرش، کنشگر را از انفعال و تنبلی بازمی‌داشت به جامعه‌ای «خیرات طلب و اجیر شده» مبدل شده است.

و: از جامعه همبسته تا جماعت‌های رقیب

نسق‌های اجتماعی یاریگری در روستاهای مورد مطالعه، از جمله، «گل درو»، «کل مه»، «کاسه هومسا / کاسه همسایه» نمودی از یک جامعه با همبستگی اندام‌واره به نمایش می‌گذاشتند. کاسه همسایه به مثابه یک نهاد به این معنی بود که با پخت غذا کاسه‌ای هرچند به مقدار کم به همسایه تقدیم بشود. این نهاد یکی از انسانی‌ترین و نوع‌دوست‌ترین رسم‌ها در بین اجتماعات روستایی مورد مطالعه بوده است. کاسه همسایه چندین کارکرد داشت. از یک طرف اعلان نوعی دوستی و همبستگی بود و از جهت دیگر در این نسق «معمولاً زنان در وضعیت ویار؛ کودکان و بیماران و همسایگان نیازمندتر در اولویت بودند». داده‌های مردم‌نگارانه نشان از کم‌رنگ شدن

۱. «... گرفتن اعانه و تلاش برای برانگیختن حس ترحم دیگران، در حال تبدیل شدن به امری عادی است. بعد از برگزاری مراسم نامزدی زوجین، تلاش برای نامه‌نگاری و گرفتن جهیزیه از مؤسسات خیریه، در آغاز مهر تلاش برای گرفتن کیف و لوازم التحریر در میدان‌های چندگانه امری شایع است. این گونه تلاش به صورت علنی انجام می‌شود. همچنین در میدان‌های شهری متکدیان بومی برخلاف چند دهه پیش جولان می‌دهند» (مشاهدات و یادداشت‌های میدانی نگارندگان).

این رسم اجتماعات محلی دارد:

گزیده گفتارهای مردمی:

«ما تا ۲۰ و ۳۰ سال پیش کسی مریض می‌شد، جمع می‌شدیم، آگه فرزند و فامیل درجه یکی نداشت، یکی از مردم اونو به دکتر می‌برد. حتی برخی وقتا پول براش می‌گرفتیم، فصل درو همه، خصوصاً اونایی که جوانتر بودن با یه گل درو محصولش را جمع می‌کردن. الآن انگار آخر زمان هستش، کسی به کسی رحم نمی‌کنه... این فریزرها این یخچال ما را به خاک سیاه نشانندن، اون موقع غذا برا همسایه می‌بردیم الآن توی یخچال می‌زاریم.» (مرد/۸۴ ساله /بی‌سواد/شهری).

«مردم احساس برادری می‌کردن. آگه بچه کسی پاشو خلاف می‌داشت ما می‌تونستیم تذکر بدیم، مردم دلسوز هم بودن، زن و شوهری که مشکل داشتند، چند نفر فامیل و ریش سفید مشکل حل می‌کردن. الآن پدر و مادر زن و شوهری که با هم مشکل دارند دخالت نمی‌کنن میگن قانون، به حساب خودشون تحصیلکرده هم هستند... کسی برای صلح پا درمیانی نمی‌کنه. جلوی چشم همه مردم مواد مخدر تریاک، ... قرص و شربت می‌فروشن آب از آب تکون نمی‌خوره،...» (مرد/۵۹ ساله / دبیر بازنشسته).

«مثل الآن هرکی به هرکی نبود، مردم با هم خیلی از کارها انجام می‌دادن، مثلاً برای این که چاه آب حفر بکنن، با هم می‌نشستن و شور و مشورت می‌کردن، کجا خوبه، کجا آب داره. جاده‌ای خراب می‌شد همه جمع می‌شدن می‌رفتن درست می‌کردن،...» (زن/۷۶ ساله / بی‌سواد/روستایی).

«الآن هرکسی سلام به کسی می‌کنه به فکر پول و منفعت هست. هرکسی گلیم خودش را ز آب بیرون میکشه. روابط کم شده، در خیلی از جاها برادر و خواهر شاید فقط عیدی یا مراسمی همدیگه را ببین... هیچ کس با مواد

فروش، با دله دزد و اینا کاری نداره مردم چسبیدن به کلاه خودشون...»
(مرد/۴۵ ساله/ دیپلم/کارگر).

«مصرف مواد مخدر تقریباً به صورت علنی و البته فروش آن به صورت کاملاً علنی است. تقریباً تمام مردم فروشندگان را می‌شناسند و تجربه مشاهده خرید و فروش در بین توزیع کنندگان و مصرف کنندگان را دارند. پرس جوهای ما از مشارکت کنندگان نشان می‌دهد که در سه دهه پیش مصرف و فروش به صورت علنی نبوده است، امری که امروز علنی و آشکار است» (مشاهدات و یادداشت‌های نگارندگان).

اکنون بعد از حضور و مداخله دولت، روح همبستگی اندام وار، جای خود را به وابستگی به «دولت» داده است. برای مثال در کنار چاه‌های آب حفر شده توسط خود اجتماع محلی که امروز خشکیده و یا به دلیل عدم لایه روبی قابل استفاده نیستند، امروز عشایر منطقه درخواست آب از اداره امور عشایری یا جهاد کشاورزی دارند. مردم در اجتماع محلی به جای اقدام جمعی و مشترک به منظور شکل دادن نسق‌ها و نهادهای جدید، چشم به راه و مطیع فرامین و دستورات نهادهای دولتی هستند.

بی‌توجهی به معابر عمومی، بی‌تفاوتی نسبت به تخریب زمین‌های کشاورزی و مراتع و از جهت دیگر نوع درختان کشت شده هم می‌تواند نوع تعلق به اجتماع پیرامون را نشان دهد.

در این خصوص مشاهدات نگارندگان از روستای «رماوند» نشان می‌دهند که «در معابر عمومی روستا حتی یک درخت هم کاشت نشده است... مشاهده ظاهر خشک و سوزان روستاهای منطقه مورد مطالعه که به واسطه گردن‌فرازی درختان «اوکالیپتوس» ردی از سبزی را به نمایش می‌گذارند، سؤال‌برانگیز است. در زمین‌های کشاورزی و

از گردو تا اوکالیپتوس: روایتی مردم‌نگارانه از فرسایش اجتماعات محلی در ایران؛ ایار و عنبری | ۶۳

مراعت، باغ‌ها و درختان مثمري زيادی به صورت باغ و چه تک درخت‌های مثمر مانند توت، انار، انجیر در کنار چشمه‌ها و گذرگاه‌های مستعد رویش وجود داشته است. اما جامعه زراعت پیشه تن به کشت درخت «اوکالیپتوس» داد. زیرا این درخت در بی توجهی تمام می‌روید و بالا می‌آید و از همه مهم‌تر درخت «دولت» بود. این درخت اتفاقاً مناسب حال و روز کنونی اجتماعات محلی است که «خیال مهاجرت و کار و درآمد امانش را بریده است»، چه چیز بهتر از اوکالیپتوس نه مزاحمتی ایجاد می‌کند و نه ثمر می‌دهد و به ظاهر، چهارفصل سال هم سبز است و در سالیان اخیر هم دلان چوب با اجازه‌ای آن را بریده، وزن می‌کنند و بابت هر کیلوی آن به باغبان دورکار، وجه نقد پرداخت می‌کنند. اوکالیپتوس به نوعی نماد جامعه مصرفی، جامعه بی تفاوت، کم تلاش و پرمصرف و گسسته است.

بحث و نتیجه‌گیری

مداخلات توسعه‌ای، معمولاً فرصت رفاه عمومی برای کنشگران بومی را فراهم می‌کند اما گاهی پیامدهای نامطلوب نیز به همراه دارد. این مقاله نشان می‌دهد که مداخلات ناخواسته، بیرونی و نامتناسب با بوم، اگرچه می‌تواند دستاوردهایی داشته باشند اما در نهایت به «هستی اجتماعی» آسیب وارد خواهند کرد. نتایج پروژه‌های توسعه نشان می‌دهد «احکام آمرانه نمی‌توانند با خود یک جامعه نو را به ارمغان آورند» (Goodel, 2019:351).

یافته‌های مردم‌نگارانه این پژوهش، در قالب مقولات فراگیر به تفسیری از تغییرات فرسایشی متأثر از مداخلات بیرونی پرداخته‌اند. نکته نخست اینست که مداخلات در جامعه پیشامدآخله که امر اجتماعی بر آن سیطره داشت و کنش‌های اقتصادی در آن با منطق اجتماعی نوع دوستانه، مشاعی و دگرخواهانه مدیریت و فهم می‌شد مشوق و

برانگیزاننده کنش اقتصادی بودند و درعین حال امر اقتصادی را به مثابه امر ضروری در سایه امر اجتماعی مدیریت می‌کردند، اما با مداخلات متنوع، در حال تسلیم شدن به تقدیر هجوم امر اقتصادی بر ساحت اجتماع است. این یافته با یافته‌های ایمان و محمد پور (۲۰۰۴) و فیاض و همکاران (۲۰۲۰) مبنی بر تضعیف پیوندهای ارگانیک، کاهش ارزش خویشاوندی و تغییر ارزش‌های متأثر از مداخلات نوسازی همسو است. همچنین توسعه گران با غفلت با عملیاتی نمودن برنامه‌های آموزشی و فرهنگی خود از طریق رسانه‌ها، سنت‌های فرهنگی مانند قناعت و صرفه‌جویی، سخت‌کوشی و ساده‌زیستی، همیاری و همکاری بوم‌زاد را در رقابت با تکنولوژی نهاده و آنها را از باروری انداختند. مداخلات نامتناسب، سنت فرهنگی بردباری و صبوری که خصلت درخت «دیرزی بلوط» و «دیر برده گردو» است، را به مصرف‌گرایی، فراغت و تنبلی تبدیل کرد. این نکته با یافته‌های فرهادی (2008, 2018) همسو است. همچنین با عملیاتی شدن طرح‌های هادی، محیط مجوزها (یعنی شرایط اعطای پروانه ساخت مسکن، مجوز فعالیت و اعطای تسهیلات اشتغال‌زایی)، مکانیزاسیون کشاورزی و شهری شدن بخشنامه‌ای در عمل بر وجه عینی و ساختاری کنش اقتصادی محلی آسیب‌هایی وارد شد، به نحوی که در بسیاری از مناطق مورد مطالعه با ورود تکنولوژی تراکتور و عدم تناسب آن به شرایط اقلیمی بسیاری از زمین‌های کشت شده قبلی به صورت متروکه و بایر درآمده‌اند. محیط مجوزها با اعمال معیارهای یکدست دولت‌مدار مانند اجرای دقیق نقشه‌ها از ساخت منازل مسکونی گرفته تا تأسیس یک کنش اقتصادی جدید، با نادیده گرفتن تفاوت‌های اجتماعات محلی شرایطی را ساختند که امکان کنش اقتصادی را فقط مشروط به اتصال با دولت و «گرفتن وام‌های خرد» و افتادن در «تله بدهی‌های خرد» کردند. طرح هادی، زیست‌روستایی و کسب‌وکار

از گردو تا اوکالیپتوس: روایتی مردم‌نگارانه از فرسایش اجتماعات محلی در ایران؛ ایار و عنبری | ۶۵

دام پروری و کشاورزی متناسب با بوم را تضعیف کرد. نظیر این شرایط در یافته‌های تحقیق گودل (2020)، محمد پور و عبداللهی (2011) و عنبری (۱۳۹۵) دیده شده است. پروژه‌های عمرانی از جمله احداث سد نیز به گسترش عرصه حیات و فرصت‌های کنش اقتصادی بوم‌زاد کمک نکرده‌اند. قشر تحصیل کرده جدید نیز بعد از دگرگون نمودن ارزش‌های منطقه مانند «سخت‌کوشی»، «قناعت»، «ساده زیستی»، مسیر پولهای نفتی را به سمت وسوی مصرف و املاک سوق دادند. و در فرایندی تدریجی، جامعه کوشنده را به تعبیر فرهادی (2011a) به جامعه‌ای که کار در آن دچار فروهستگی شد هدایت کردند.

درذیل مقوله «از سنت‌های یاری‌دهنده تا خیرات و اجیرشدگی» بخشی از پیامدهای تغییر و مداخله قابل تفسیر و فهم است، چراکه در تداوم این فرایند مداخله، جامعه به تدریج از سنت‌های یاری‌دهنده بومی خود، فاصله گرفت. اجتماع محلی با ورود نامتناسب تکنولوژی و تجربه کم‌میلی افراد به کار، با حجم انبوهی از نیروی کار مواجه شد که تنها پناهگاه آن برای «زیست و بقاء» پیدا کردن بازاری برای فروش نیروی کار خود حتی به قیمت ناچیز و اجیرشدگی بود. این چنین بود که به مهاجرت‌های دائم و فصلی و مشاغل کارگری در شهرهای دیگر روی آورد. پس با شکل فرایند مداخله توسعه، مؤسسات مالی و بانکی با شرایط خاص اعطای مجوز را جایگزین کردند که با تجارب مردم و بوم‌سازگار نیستند. در چنین شرایطی شاهد پناه بردن کنشگران خوداتکا به نهادهای حمایتی و خیریه‌ها هستیم. در واقع نیازمندان در اجتماع، در غیبت و فروپاشی نهادها و نسق‌های حمایت‌کننده پیشین، در حال تجربه شکل‌هایی از «بینوایی» جدید هستند. در ادامه این مسیر، جامعه همبسته پیشامد مداخله به جامعه‌ای گسسته بدل شد. این گسیختگی را می‌توان در کاهش روابط

اجتماعی و خویشاوندی، شیوع آسیب‌های اجتماعی، روند صعودی خودکشی و طلاق، بی‌توجهی به ظاهر آبادی‌ها، محیط‌زیست، مدیریت خاک، تخریب محیط‌زیست، «مشغولیت ذهنی مزمن به رفتن و کوچ کردن از منطقه» و عدم درخت‌کاری در معابر آبادی و داخل منازل و از سویی گردن‌فرازی درخت «اوکالپتوس» شاهد بود؛ درست شبیه آنچه در رمان کوری^۱ (Saramago, 2002) توصیف می‌شود. استخدام استعاره از «گردو تا اوکالپتوس»^۲ برای نشان دادن تغییر مسیر یک جامعه کوشا، همبسته و دارای تعلق به هم‌نوعان و بوم به یک جامعه گسسته، مصرفی و بی‌تعلق به هم‌نوعان و بوم است. بخش مهمی از مداخلات تناسبی با اجتماعات محلی نداشتند، همان‌گونه «اوکالپتوس» بومی اقلیم ایران و زاگرس نبوده و با مزیقه آب فلات ایران نامتناسب است. این درخت عاریتی است، به همان میزان که علوم انسانی و اجتماعی به خاطر عاریتی بودن برخی از مسائل، ظرفیت‌ها و امکان‌های بالندگی را در این «کهن بوم» را نادیده گرفته است. درست وقتی که «اوکالپتوس» جایگزین «گردو و سایر درختان مثمر» شد باید منتظر مضار و زیان‌های عدیده بود. همان‌گونه که ریشه‌های اوکالپتوس تالاب‌ها و آب‌ها را می‌خشکاند، هر مداخله عاریتی در هستی اجتماعی چنانچه با عنایت به ظرفیت‌های جامعه میزبان پذیرفته نشود، شبیه درخت اوکالپتوس، فقط می‌تواند به ذخیره تمدنی و تاریخی

۱. رمان کوری مشهورترین اثر خوزه ساراماگو است این رمان راوی مردمان شهری است که به علتی ناشناخته در فاصله‌ای کوتاه کور می‌شوند البته کوری آن‌ها از نوع کوری سفید است که به تهی شدن جامعه از وجدان، اخلاق و نوع دوستی ارجاع دارد.

۲. درخت گردو نمادی از صبوری و سختکوشی دهقان و فرهنگ ایرانی است (رک به فرهادی، ۲۰۱۸) و اوکالپتوس در این مقاله برای نخستین بار به عنوان نماد مداخلات، افکار، طرح‌های عاریتی و جامعه مصرف‌گرا استفاده شده است.

از گردو تا اوکالیپتوس: روایتی مردم‌نگارانه از فرسایش اجتماعات محلی در ایران؛ ایار و عنبری | ۶۷

یک جامعه و فرهنگ آسیب‌بزند. اوکالیپتوس برای جامعه مورد مطالعه می‌تواند نماد بی‌تفاوتی باشد تا نماد سرزندگی و نشاط؛ نماد بریدن از بوم و جامعه باشد تا نماد پیوند و دل‌بستن؛ نماد بی‌قراری و بی‌هویتی باشد تا جامعه هم‌بسته کوشنده و قناعت‌پیشه. درخت «اوکالیپتوس» نمی‌تواند نماد و نماینده سبزی‌نگی و پایداری و ماندگاری باشند؛ همان‌گونه که رنگ سبز آن در چهار فصل هیچ‌گاه نمی‌تواند نشانه و معرف فصل بهار باشد؛ این درخت می‌تواند نمایای جامعه تظاهری و مصرفی جدید باشد، یعنی جامعه‌ای که فقر و نابرابری را در پس زرق‌وبرق‌های خیره‌کننده خود پنهان می‌کند. اوکالیپتوس همچنین قادر است در پس ظاهر سبز خود تغییر فصول را پنهان کند؛ همان‌گونه که نهادها و نسق‌های برآمده از مداخله توسعه‌گران به مثابه نمودی از تقسیم کار اجباری و نابسامان (Durkheim, 2002) نمی‌توانند نماینده سامان‌یافتگی و درعین حال پویایی جامعه پیشامد‌داخله باشند، اوکالیپتوس هم نمی‌تواند نماد سرسبزی باشد، بلکه «احتضار سرسبزی» را نمایندگی می‌کند. طرح‌ها، انجمن‌ها، بخشنامه‌های فرهنگی و شهرشدن یک شبه مراکز روستایی دقیقاً شبیه سر برآوردن اوکالیپتوس به ظاهر زیبا و سبز است که ظرف دو سال سایه می‌دهد.

حرف پایانی را بگوییم. بدون شک جامعه پیشامد‌داخله کاستی‌ها و کمبودهای غیرقابل‌کتمان داشت، از جمله فقر، بی‌سوادگی گسترده، محرومیت‌ها و تبعیض‌ها که نیاز به مداخله توسعه برای کاهش آنها بوده است. اما این جامعه سرشار از سنت‌ها، نسق و نهاد‌های مشوق همبستگی اجتماعی و کنش اقتصادی بود که چنانچه در سیاست‌گذاری توسعه‌ای به این سنت‌ها و نسق‌ها توجه می‌شد همان‌گونه که فرهادی در کتاب صنعت بر فراز سنت یا در برابر آن (2018, Volum, 2) استدلال می‌کند؛ تحولات مثبت در زندگی اجتماعات محلی پررنگ‌تر می‌بود. در اینجا با تأسی از

مجید رهنما (Anbari & Piri, 2018:103) می‌توان استدلال نمود که مداخلات توسعه‌ای بدون تناسب با فرهنگ و نیازهای بومی، «هدیه‌ای خطرناک» بود که باعث آسیب‌ها و مسایل زیادی شد. در حال حاضر زیست‌جهان لرزیان‌ها در زاگرس میانی، جهانی پر از تناقض و تضاد است؛ فقر و ثروت در جوار هم، رفاه و خودکشی در کنار هم که نه بلکه متداخل با هم زیست می‌کنند؛ بخشی از جمعیت مهاجر در پی معیشت، به کارگری و عملگی فصلی در شهرهای دور و نزدیک و دست‌فروشی در کلانشهر خاصه تهران تا «شوتی‌گری» پرخطر روی آورده است. شاید بخشی از این مساله به فرهنگ هویت‌مدار و مقاوم در برابر تغییرات جدید آن منطقه باز می‌گردد. اما این وضعیت مقاومت، دوگانگی و تضادها، زیست‌جهان منطقه مورد نظر را به سمت آسیب‌ها و معضلات زیاد سوق داده است. «فقر» تاریخی موجود در این زیست‌جهان با افول امر اجتماعی در حال دگردیسی به «بینوایی» غیرقابل‌تصور است که نشانه‌های آن در دهه گذشته به صورت آشکاری قابل رویت شده است. چنانچه به قول دورکیم «تباهی فرد در واقع خشکیدن سرچشمه حیات اجتماعی است» (Durkheim, 2002:328)، باید از فرسایش امر اجتماعی نگران بود. اگر به تعبیر هابرماس بپذیریم که زیست‌جهان و نظام می‌توانند در غنای همدیگر مفید باشند. می‌توان، استدلال نمود که کاهش پیامدهای منفی مداخلات توسعه‌ای با شکل‌گیری مباحثه و مفاهمه بین اجتماعات محلی (زیست‌جهان) و کارگزاران توسعه (سیستم) ممکن خواهد شد.

تشکر و سپاسگزاری

این مقاله مستخرج از طرح پژوهشی دوره پسادکتری علی ایار با مسئولیت موسی عنبری است؛ نویسندگان بر خود تکلیف می‌دانند که از روسای ارجمند و کارکنان

از گردو تا اوکالیپتوس: روایتی مردم‌نگارانه از فرسایش اجتماعات محلی در ایران؛ ایار و عنبری | ۶۹

محترم صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور و موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران و همچنین از تمامی مشارکت‌کنندگان در پژوهش تقدیر و تشکر نمایند.

پیروی از اصول اخلاق و پژوهش

تمامی اصول اخلاق پژوهش رعایت شده است.

حامی مالی

این اثر تحت حمایت مادی صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور (INSF) برگرفته شده از طرح شماره «۴۰۰۳۴۵۹» انجام شده است.

مشارکت نویسندگان

نویسندگان با سهم مساوی در نگارش این مقاله مشارکت داشته‌اند.

تعارض منافع

در پژوهش تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Ali Ayar

Moosa Anbari

<http://orcid.org/0009-0003-5084-0884>

<http://orcid.org/0000-0001-8547-1917>

References

- Anbari, M. (2015). "Development" fortune and our restless sleep. *Social studies and research in Iran*, Vol. 1, pp. 9-34. [in persian]
- Anbari, M. (2018) Basics of rural social affairs: towards indigenous and self-sufficient sociology . *Local Development Quarterly (Rural-Urban)*, Volume 2, pp. 173-198. [in persian]
- Anbari, M. and Piri, S. (2014). Development as a moral impossibility: Saturation in Rahnama's thought. *Two Quarterly Journals of Economic Sociology of Development*. Volume 1, pp. 87-114. [in persian]
- Bates, D. and Plague, F. (2006) *Cultural anthropology*. Translated into Persian by Mohsen Selasi. Tehran: Elmi Publications.
- Donzlo, J. (2015). *Inventing the social matter: a treatise on the decline of political emotions*. Translated into Persian by Aram Gharib, Tehran: Shirazeh Publishing.
- Durkheim, A. (2002). *About the division of social work*. Translated into Persian by Baqir Parham. Tehran: marKaz Publishing.
- Esmaili, M (2017). The influence of the extroverted approach on the political economy of the second Pahlavi period (between 1320 and 1340) . *Contemporary Political Essays*, Vol. 4, pp. 155-171. [in persian]
- Farhadi, M. (1991). "Vare" or a kind of ancient traditional women's cooperation in Iran and the reasons for its continuation. *Social Science Quarterly*. Vol. 1, 162-129. [in persian]
- Farhadi, M. (2011A). Decline of Iranian cities: decline of production culture and increase of consumption culture in Iran. *Iranian anthropological researches*, vol. 2, pp. 7-28. [in persian]
- Farhadi, M. (2011B). Working in FotovatName (spontaneous and self-accepted union-methodical manifestos of Iranian craftsmen) . *Welfare planning and social development*, Vol. 2, pp. 1-36. [in persian]
- Farhadi, M. (2018). *Industry over tradition or against it: the anthropology of underdevelopment* . Tehran: Allameh Tabatabae University Publications (Volume II). [in persian]
- Fayaz, E. Nasrati, R. and Mansouri Moghadam, M. (2021) Evaluation of the effects of development programs on local communities: case study; Ilam province dam construction project. *Sociological Studies*, No. 58, pp. 323-355. [in persian]

- Freud, Z. (2015). *Civilization and its failures*. Translated into Persian by Banafsheh Jafar, Tehran: Roozegar now.
- Giddens, A. (1999) *The Third Way: Reconstruction of Social Democracy*. translated into Persian by Manouchehr Sabouri Kashani. Tehran: Shirarzeh.
- Goodel, G. (2019). *Shahriar and citizen*. Translated into Persian by Hashem Hosseini. Abadan: Publication of Questions.
- Goregi, A. and Guderzi, S. (2017). An introduction to the philosophical and methodological foundations of critical ethnography; Emphasizing the critical ethnography of Karspeakan. *Iranian Journal of Sociology*. Volume 4. pp. 139-172. [in persian]
- Habermann, Birgit (2011). Transforming a Country? A Debate on Reimaginings of Development, Change and Crisis in Ethiopia, *Time to Reimagine Development?*, Volume 42, PP 36-40.
- Hamraz, V. (2002). *Examining the goals and performance of Truman's four principle: US Economic Operations Board in Iran* . Tehran: Printing and Publishing Center of the Ministry of Foreign Affairs. [in persian]
- Iman, M and Mohammadpour, A. (2004). The process and consequences of modernization and change and social developments of Sardasht city case study. *Journal of Anthropology (Anthropology Letter)*. 3(5). 11-39.
- Iran Statistics Center (2020). *Statistical yearbook of the country, organization of program and budget of the country* . [in persian]
- Iranian Statistics Center (1976). *The results of the general population and housing census of Ilam province and the whole country* . [in persian]
- Kanyamuna Vincent., & Zulu, Kangacepe. (2022). Participatory Research Methods: Importance and Limitations of Participation in Development Practice. *World Journal of Social Sciences and Humanities*, 8(1), 9-13.
- Kazemipour, A. Guderzi, M. (1401). Decline of society in Iran: a chronological narrative. *Social Welfare*. Sh. 84. pp. 267-297. [in persian]
- Khochiani, R. and Hosseini, S. (2019). Evaluation and analysis of the unemployment rate at the level of the country's provinces using clustering based on forecast density. *Regional Planning*, Vol. 37, pp. 1-16. [in persian]

- Lugalla, Joe (1997). Development, change, and poverty in the informal sector during the era of structural adjustments in Tanzania. *Canadian Journal of African Studies*, 31(3), 424-451.: https://ecommons.aku.edu/eastafrica_ied/92
- Madison, S. (2017). *Critical Ethnography: Methods, Ethics and Implementation*, translated into Persian by Fahima Sadat Kamali. Tehran: Elmi and Farhangi Publication.
- Mansouri Moghadam, M. Fayaz, A. Nosrati, R. and Anuri, Z. (2021). Displaced Development: An anthropological study of the effects of dam construction projects on local communities in Ilam province . *Anthropological researches of Iran*. Volume 1. pp. 151-1791. [in persian]
- Mansouri Moghadam, M.; Nusrati, R. and Sepidnameh, B. (2022). Evaluation of development programs with a critical ethnographic approach: study case: dam construction projects in Ilam province (in Persia). *Journal of Local Development (Rural-Urban)* 2. pp. 333-351.
- Mohammad Poor, A. (2012). *Qualitative research method: anti-method 1*. Tehran: Sociologists Publications.
- Mohammadpour, A and Abdullahi, A. (2011). Consequences of socio-economic development in Iranian Kurdistan after the Islamic revolution: a case study of Orman Jauro region. *Village and development*. Volume 1. pp. 51-89. [in persian]
- Mus, M. (1994). *Pishkesh's treatise* translated into Persian by Leila Ardabili. Tehran: Elmi and Farhangi Publication.
- Nafisi, N (2011). Ethnography and half a century of change and evolution in the professional culture of anthropology . *Anthropological researches of Iran*. Volume 1. pp. 61-78. [in persian]
- Nazm Far, h. Eshghi Chaharborj, A. and Alavi, S. (2018) Monitoring the distribution of poverty in the provinces of the country , *Majlis and Strategy Quarterly*. Vol. 100. pp. 175-149. [in persian]
- Nolan, P. and Lenski, G. (2008) *Human societies: an introduction to macrosociology*, translated into Persian by Nasser Moafaqian. Tehran: Nei Publications.
- Polani, K. (2019). *The great transformation: the political and economic origins of our time*. Translated into Persian by Mohammad Maljo, Tehran: Shirazeh Publishing.

- Putnam, Robert D(2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon and Schuster.
- Ritzer, J. (2011). *Sociological theories*, translated into Persian by Khalil Mirzaei. Tehran: Sociologists Publications
- Sahoo, Uttam and Bipin Jojo(2020) Examining Displacement, Resettlement and Rehabilitation Processes: The Case of Rengali Dam Displaced Communities in Odisha, India, *The International Journal of Community and Social Development* vol. 2, pp29-50.
- Salemi Qamsari, M. Yazdani, S. Farhadi, M. and Momeni, F. (2019). Truman's four principles and the possibility of development in Iran. *Welfare planning and social development*. Vol. 11, pp. 161-197. [in persian]
- Saramago, J. (1381). *Blindness*. Translated into Persian by Asadullah Amrai, Tehran: Marvarid Publishing.
- Shariati, S. and Zakari. A. (2017). Marcel Mauss and Saint Durkheim: social solidarity and criticism of authoritarianism, *fascism and Bolshevism. Sociological Studies*, Vol. 2, pp. 9-34.
- Stinnis, H. H (2013) *After the Collapse*, Publisher: H.H. Stinnis. [in persian]
- Farhadi, M. (2008). *Yarigiri Anthropology*. Tehran : Sales Publications. [in persian]

استناد به این مقاله: ایار، علی، عنبری، موسی. (۱۴۰۲). از گردو تا اوکالیپتوس: روایتی مردم‌نگارانه از فرسایش

اجتماعات محلی در ایران، فصلنامه علوم اجتماعی، ۳۰(۱۰۱)، ۲۹-۷۳. DOI:

10.22054/qjss.2024.78382.2763

Social sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License...

